

LES PREEIXISTÈNCIES OCUPACIONALS AL CIM DEL TURÓ DEL CASTELL DE LLERS (ALT EMPORDÀ)

Anna Maria PUIG

annamaria.puig@gmail.com

RESUM

La intervenció arqueològica al castell de Llers, portada a terme com a suport al projecte de restauració del mateix l'any 2012, va posar al descobert restes constructives i materials que corresponen a una seqüència ocupacional molt anterior a la construcció de l'edifici altmedieval. Malgrat que els resultats es varen obtenir a partir de l'excavació d'unes cales aïllades dins el perímetre del castell, les restes són suficients per a establir una cronologia, almenys, entre època romana republicana i el segle III dC. Cal emmarcar aquestes restes en el context d'altres troballes, la major part antigues i escassament documentades, que s'han fet en les proximitats del castell, les quals podrien definir una ocupació antiga d'aquesta zona del terraprim empordanès.

195

Les obres de restauració del castell de Llers durant l'any 2012 varen propiciar una intervenció arqueològica, a fi de controlar qualsevol afectació de possibles restes a nivell de subsòl i d'estructures. L'edifici gaudeix de la màxima protecció patrimonial en tant que es tracta d'un Bé Cultural d'Interès Nacional, ja des de l'any 1949, per la seva condició de castell, gràcies al decret de *protección de los castillos españoles* expedit pel Ministerio de Educación Nacional. Les seves restes es troben dins el perímetre del nucli històric de la població, emplaçades en un punt elevat, ben visible, totalment envoltat de cases i patis, que s'hi arriben a adossar. El castell forma part de l'antiga Força de Llers, un nucli emmurallat situat a la frontera entre els comtats de Besalú i Empúries, del qual, malgrat en-

cara avui en podem intuir el seu perímetre, en queden escasses restes dels murs. Al respecte, és molt útil per a conèixer la planta i la distribució interna del recinte un gravat del segle XVII que es conserva a l'arxiu del *Service historique de la Défense* del castell de Vincennes (França) (fig. 1)¹. Si tenim en compte que l'orientació del plànol no és la correcta, s'identifica el castell a l'extrem NW del conjunt. Fora muralles, en els marges dels camins que portaven a Figueres, Pont de Molins i la Vall, es representa un raval, conegut com la vila de Baix -en contraposició a la vila de Dalt, la de la Força-, en el que destaca la parroquial de Sant Julià. Aquesta església, documentada ja al segle X, fou totalment destruï-

1. R. CASTELLS, B. CATLLAR, J. RIERA, *Ciutats de Girona*, Girona, 1994, p. 537.

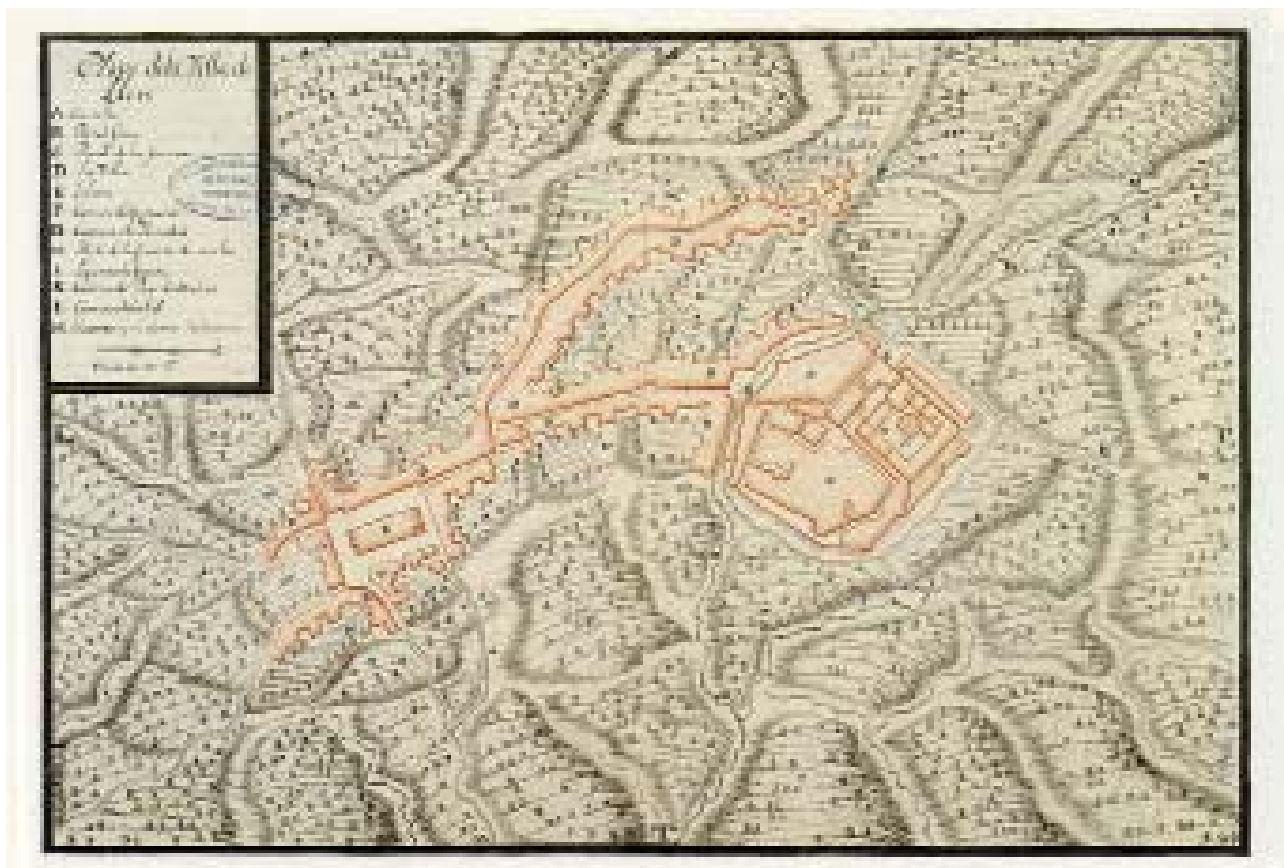

Fig. 1. Plànol del segle XVII en el qual s'aprecia el recinte emmurallat de la Força de Llers i el castell en un angle, així el raval format a la sortida de les vies que menaven a Figueres i Pont de Molins (Castells, Catllar & Riera 1994, 537, núm. 395)

196

da el febrer de 1939 a causa de l'explosió d'un polvorí que es guardava en el seu interior.

El gravat ens porta a considerar el castell com el recinte sobirà o superior, on residien els senyors de la vila de Llers, protegit pel recinte jussà o inferior, en el qual, molt probablement, s'acollirien els serveis i alguns habitatges associats a l'edifici principal. El conjunt de la fortificació, que és de planta poligonal i defensada amb torres quadrades, tindria dos portals d'entrada, el *Portal de la fuerza* i el *Portal fosco* -tal com són citats al gravat-, avui coincidents amb els dos extrems del carrer de la Força. Justament és des d'aquest carrer per on s'accedeix al castell, a través d'un carreró que mena just davant del portal est -avui un gran esvoranc que el subs-

titueix-. Hi ha un altre accés pel costat de ponent, des del carrer de les Llisses, a través d'un altre carreró, estret i amb escales, que arriba a un pati particular adossat al castell per aquest costat.

Abans de passar a descriure els treballs arqueològics que ens han posat en evidència l'existència d'una ocupació més antiga en el subsòl del castell, voldríem fer una breu descripció i una síntesi cronològica del mateix, atès que aquesta fou la part principal de l'estudi portat a terme, alhora que ens facilitarà situar les restes antigues en l'espai i comprendre la seva afectació. El castell, que és de planta quadrangular, té una superfície de 1.060 m², de 34,40 m per 30,90 m de costat, amb una torre central,

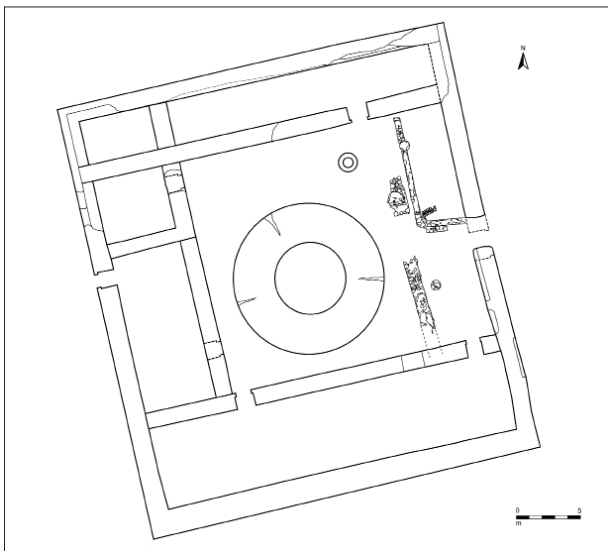

Fig. 2. Planta del castell resultat de l'estudi arqueològic amb les restes localitzades en el subsòl de la desapareguda l'ala de llevant

Fig. 3. Emplaçament de la cala a tocar de la porta oest d'entrada al castell

d'11,80 m de diàmetre, construïda al mig del pati (fig. 2). Al voltant d'aquesta, i en tot el perímetre, es distribueixen unes llargues naus, cobertes amb volta de pedra, i compartimentades en diverses sales, de les que es conserva, escassament, la planta, a excepció del costat sud, que ha estat restaurat, i l'est, totalment perdut, tot i que localitzat en excavació. El segon pis, també desaparegut, és possible que acabés amb un coronament de merlets i pas de ronda. L'accés a les sales es feia des del pati a través d'unes

portes elevades, aixecades uns 2 m per sobre la cota de circulació d'aquest.

La planta que avui veiem no diferiria excessivament de la primigènia malgrat no en tenim la certesa atès que no s'ha arribat, arreu, als nivells fundacionals del castell, que fonamenten damunt la roca del subsòl. La primera referència documental que es coneix és de l'any 982, en la que s'esmenta l'església que tenia, dedicada a Sant Esteve, que sembla ja hauria desaparegut al segle XVIII. Des del 1090 fins a la segona meitat del segle XIII, el castell restà en mans del llinatge dels Llers, que acabà emparentat amb els Cervià, temps durant el qual fou llargament disputat pels comtes d'Empúries per la seva posició fronterera amb Besalú. En temps del vescomte Jofre III va passar a mans dels Rocabertí –antics senyors de Peralada–, i s'hi va mantenir, amb alguns canvis intermedis, fins a l'extinció del llinatge a final del segle XIX². En temps d'aquests nous propietaris, l'any 1276, el castell va tenir una reforma; és possible que la construcció en pedra petita, regular i ben disposada en filades pugui ser d'aquesta època. Al llarg d'aquest període sabem que el castell tingué un paper destacat en les principals confrontacions bèl·liques que assolaren l'Empordà: l'any 1285 durant la croada contra la corona d'Aragó, ocupat per les tropes de Felip l'Ardit; el de 1642, durant la Guerra dels Remences; el 1660, durant la Guerra dels Segadors; el 1706 i el 1712, durant la Guerra de Successió; durant la Guerra Gran (1793-1795); la Guerra del Francès (1808-1814) i la Primera Guerra Carlista (1833-1840). Tot aquest seguit de conflictes provocaren successius desperfectes i reformes, als que hauríem de

2. J. MARQUÈS, "Colección diplomática del linaje de Llers", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* XIX, (1968), p. 209-230.

sumar els ocasionats pels aiguats i moviments sísmics de la dècada dels anys vint del 1400³.

Troballes materials a la sala 1 de l'ala oest

En el moment d'iniciar la intervenció, aquesta sala estava coberta per un estrat de runa -que ja havia estat parcialment retirat amb màquina excavadora en una anterior neteja del castell-, molt remenat i alterat, que va aportar un volum prou significatiu de material ceràmic. El que va sobtar és que l'11,18 % d'aquest era de cronologia antiga, amb presència d'àmfores itàliques, TS Sudgàl·lica, TS Africana A de les formes Hayes 23A i 23B, TS Lucente i Africana de cuina de les formes Hayes 196 i 197, a més de comunes ibèriques. Aquests materials, *grosso modo*, corresponen a un context entre el segle I i III dC.

La troballa va animar a excavar una cala, que es va situar propera a la porta de la façana oest (fig. 3), a partir de la cota d'aparició d'un nivell de morter de calç, localitzat en tota la sala, que es va interpretar com el sòl de construcció del castell. El morter segellava els estrats inferiors,

198

3. Per a més dades sobre la història del castell veure AM. PUIG, *Memòria d'Excavació. Intervenció arqueològica preventiva al castell de Llers (Alt Empordà)*, Memòria núm.: 10516, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, 2013; AM. PUIG, "Resultats de la intervenció al castell de Llers (Alt Empordà)", *XII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (2014), Besalú, p. 311-316; i AM. PUIG, "El castell de Llers", *Alberes* 16 (2016), p. 88-89. No obstant això, no s'ha fet cap estudi documental complet que permeti aportar novetats sobre la història del castell; la major part de les referències que s'han fet són extretes d'una obra, avui perduda, de la que en queda una còpia manuscrita a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà: G. PALLISSER, *Llibre de racionaris de la vila del castell de Llers*, 1730. És el cas de l'article d'A. EGEEA, "El recinte murallat de la força de Llers", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 17 (1984), p. 360-379; i el de J. BOLÓS, I. SÁNCHEZ, "Castell de Llers", *Catalunya Romànica IX, Empordà II*, 1990, p. 548-552.

de manera que s'esperava que no fossin alterats per les successives reformes de l'edifici. Lamentablement, per sota només es varen individualitzar uns estrats d'anivellament, propers a la roca del subsòl, que es dataren per la presència de ceràmica espatulada, els quals també aportaren ceràmiques antigues: àmfora bètica de la forma Dressel 7/11 i uns fragments informes de TS Africana A. Aquestes estrats s'han d'associar a la construcció del castell, amb una cronologia altmedieval, difícil de precisar, entorn dels segles X-XI. L'abundància de material antic va començar a plantejar la hipòtesi de l'existència d'una possible ocupació anterior, d'època romana, que suposadament la construcció del castell hauria arrasat del tot, atesa la proximitat de la roca del subsòl.

Les estructures en el subsòl de l'ala est

Fig. 4. Vista general, des del nord, de les estructures descobertes en el subsòl de l'ala est del castell

A l'extrem oposat del castell, un cop localitzat el mur de la desapareguda ala de llevant, per sota d'un estrat general d'enderroc que, com en el cas de l'anterior sala, ja havia estat anteriorment retirat, es varen fer evidents 3 columnes circulars, de 76 cm de diàmetre, construïdes amb blocs de travertí, alineades tot i que no equidistants, que es va suposar podien correspondre a una ocupació anterior, per trobar-se a una cota inferior a la d'amortització de la nau (fig. 4).

Mentre que la columna més al sud es va presentar aïllada, la central, separada d'aquesta 4,30 m, s'unia a la de l'extrem nord, situada a 5,34 m de distància, mitjançant un mur. Aquesta construcció, que funcionava amb un altre mur perpendicular, que es dirigia cap a l'est a partir de la columna central, semblava correspondre a una estança força gran, evidentment amortitzada per la construcció del castell, orientada en sentit N/S, que continuaria tant cap al nord com cap a l'est (fig. 5). Aquests murs, d'una amplada entre 46/48 cm, conservaven una alçada màxima de 90 cm.

Un petit sondeig al voltant de la columna sud va servir per a acabar de demostrar que aquesta quedava aïllada de la resta. Vista la re-

lació estructural dels murs amb les columnes, a més dels trets diferencials dels paraments, es va plantejar, per primer cop, la possibilitat que aquestes columnes poguessin ser d'una fase encara anterior a l'esmentada estança. El sondeig va proporcionar de nou materials antics: fragments de TS Africana A, TS Sudgàl·lica i grisa de la costa catalana.

La troballa d'aquests materials, a més de l'excipcionalitat de les estructures descobertes, va suggerir l'excavació d'una cala, d'una superfície de 3 m per 4 m de costat, que es va practicar a l'extrem sud de l'estança. Es va plantejar la seva necessitat per les possibilitats que oferia d'obtenir dades sobre la seqüència estratigràfica d'aquestes estructures i la seva datació, i es va obrir sense afectar el ritme de les obres de restauració (fig. 6). Les dimensions de la cala es varen considerar suficients per al que es demanava i, atès que en cap cas hi havia risc d'afectació del subsòl, no es va acabar d'excavar tot l'espai.

El primer nivell extret consistí en un estrat d'anivellament que encara colgava les estructures, el qual, malgrat la presència de ceràmica antiga (TS Africana A de la forma Hayes 23 i comuna ibèrica), es va datar per la ceràmica espatulada, això és en contextos altmedievals

199

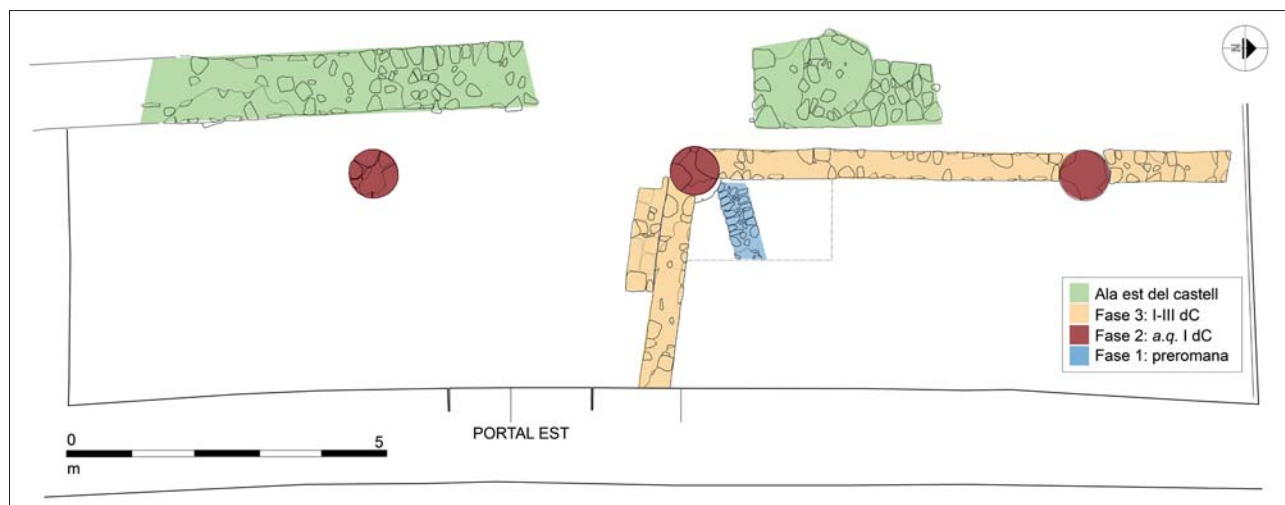

Fig. 5. Planta del conjunt d'estructures, per fases, que formen part de la ocupació prèvia al castell

Fig. 6. Emplaçament de la cala feta a tocar de la porta est d'entrada al castell, per a documentar les estructures antigues

dels segles X-XI, cronologia que correspondria a la d'amortització final d'aquesta estança i inici de la construcció del castell. L'estrat inferior, tot i presentar encara les mateixes característiques que el nivell superior, només va proporcionar material antic: àmfores africanes i ibèriques, TS Africana A i africana de cuina de la forma Hayes 196. Aquest nivell es va datar, *grosso modo*, dins del segle III dC. Per sota ja va aparèixer el que es va interpretar com a enderroc del sostre de l'estança, un nivell de teules àrabs, que no va aportar material significatiu, només àmfora ibèrica. Desconeixem la causa de l'enderroc, però creiem que serien determinants les traces d'incendi sobre la superfície de sòl de terra compactada de l'estança damunt el qual hi havia la capa de teules. Finalment, en relació encara amb el murs, i per sota d'aquesta mena de paviment, es va detectar l'anivellament per a rebre la construcció. Entre el material recuperat en els estrats esmentar fragments d'àmfora itàlica, grisa de la costa catalana, comuna ibèrica i pintada marró, i parets fines sud-hispàniques de clova d'ou, fragment, aquest darrer, que obligaria a situar el moment constructiu de l'estança a partir del segle I dC.

Fig. 7. Detall de l'excavació de la cala en el que s'aprecia la seqüència de les restes antigues descobertes

En resum, el material ceràmic recuperat entre els nivells de fonamentació i enderroc d'aquesta estança ens situen en un marge cronològic entre els segles I dC i III dC, respectivament. Aquesta datació la faria contemporània a les restes de materials localitzats a la sala 1 de l'ala oest, a uns 26 m cap al SW. El fet que en un punt es conservessin restes constructives mentre que a l'altre estiguessin totalment arrasades, s'explica pel pendent que el terreny natural acusa cap a l'est. La necessitat d'anivellar i arranjar l'espai per a construir el castell hauria fet que l'arrasament hagués estat més gran a l'extrem oest, on la roca és uns 2 m més alta.

Atès que la cala no estava encara esgotada, per no haver arribat fins a la roca, es va continuar l'excavació, fet que va permetre recuperar restes d'una ocupació anterior. Per sota de la fonamentació dels murs de l'estança va apa-

TIPUS	FORMES	Vores	Bases	Nanses	Informes	Total	%
ÀMFORES						18	25
Africana					1	1	
Bètica	Dressel 7/11	1				1	
Ibèrica					5	5	
Itàlica				1	2	3	
Indeterminada				1	7	8	
VAIXELLA						54	75
Comuna ibèrica			1		4	5	
Costa catalana		1	1		2	4	
TS Sudgàlica					3	3	
Parets fines bètiques	Clova d'ou				1	1	
TS Africana A					6	6	
TS Africana A	Hayes 23 A i B	4			5	9	
Africana de cuina	Hayes 197	1				1	
Africana de cuina	Hayes 196	2				2	
TS Lucente					2	2	
Comuna oxidada		1			6	7	
Comuna pintada					1	1	
Grollera reduïda		1			12	13	

Fig. 8. Materials ceràmics agrupats per tipus

201

rèixer un altre mur, del que es conservava una única filada, orientada en sentit NE/SW, de 48 cm d'amplada, construït en sec (fig. 7). La seva datació no fou possible, atès que en relació a aquest només es va excavar l'estrat d'anivellament per sobre del qual s'hauria construït, un sòl argilós, dipositat damunt la roca del subsòl, que es va caracteritzar per la presència de petits nòduls de ferro i alguns llims, i que només va proporcionar ceràmica de cuïta reductora grollera i comuna oxidada, que no ens va permetre donar una cronologia precisa.

També es va comprovar com la columna que quedava dins la cala, fonamentada damunt la roca del subsòl, s'havia de situar, estratigràficament i cronològica, en una fase intermèdia entre l'amortització del mur antic i la construcció

de l'estança, que l'hauria absorbit. Tot apunta a que la columna formaria part d'un possible porxat anterior a l'estança. En conseqüència, només podem apuntar una cronologia entorn del segle I dC.

El fossat exterior del castell

L'excavació a l'exterior de la façana est del castell prometia la troballa de restes associades amb aquestes construccions que acabem de descriure. Lamentablement, l'afectació del terreny amb l'arranjament de les defenses exteriors, va alterar molt l'espai. En aquest punt, on cal dir que només es va poder obrir una rasa fins arribar al carrer de la Força, es va recuperar un fragment de grisa de la costa catalana.

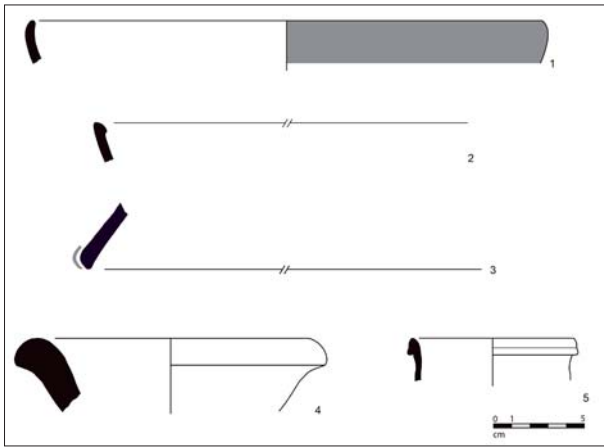

Fig. 9. Alguns dels materials antics trobats a l'excaució: cassoles d'africana de la forma Hayes 23 A i B (núm. 1 i 2, respectivament), tapadora d'africana de cuina de la forma Hayes 196 (núm. 3), fragment de vora d'àmfora bètica de la forma Dressel 7/11 (núm. 4) i fragment de gerra de grisa de la costa catalana (núm. 5)

Caracterització de la fase 1: la ocupació pre-romana o republicana

202

A mode de conclusions, aquesta correspondria a la primera de les fases antigues localitzades en el subsòl del castell de Llers. L'element que la defineix és el mur trobat just per sobre dels nivells naturals del subsòl, pràcticament damunt la roca, associats a uns materials ceràmics de difícil datació (vegeu fig. 5). La cronologia només s'ha pogut fer per aproximació estratigràfica, a partir de la seva amortització per les columnes de la fase 2, això és abans del segle I dC.

Caracterització de la fase 2: *antequem* segle I dC

Sense més precisió cronològica, a aquesta fase correspondria la seqüència de columnes abans esmentada. La seva fonamentació havia afectat el mur de la fase anterior i tallava l'estrat sobre el qual aquest s'havia construït, per la qual cosa la relació de posterioritat és evident. Així mateix és clarament anterior als murs de la

fase 3, atès que s'hi adossen (vegeu fig. 5). No podem fer una hipòtesi concloent sobre quin seria l'ús d'aquestes columnes; no obstant això, podríem apuntar la possibilitat que corresponguessin a un porxat, del que no ens han arribat més traces.

Caracterització de la fase 3: segles I a III dC

Aquest és el marge cronològic que va des de la construcció fins a l'enderroc, potser a causa d'incendi, d'una estança, parcialment descoberta, la qual ocuparia en el subsòl de la meitat nord-est del pati, la qual hauria aprofitat i incorporat les columnes en el mur oest (vegeu fig. 5). Per les relacions amb els murs del castell, també sabem que aquest l'hauria acabat d'amortitzar i hauria destruït la seva continuació tant cap al nord com cap a l'est. Tampoc podem aportar cap dada sobre quin seria l'ús d'aquesta construcció, la qual devia ser força gran, ja que conserva uns 9 m de llargada nord-sud per 3,20 m d'amplada est-oest. És interessant observar que la seva orientació coincideix força bé amb la de la façana est del castell. És possible que aquesta encara es localitzés amb la construcció d'aquest; ho diem pel fet que l'estrat que l'amortitza definitivament presenta ceràmica espatulada.

Aquesta construcció no seria una resta aïllada; els fragments de materials de la mateixa època trobats més al SW ho confirmarien. És evident que el castell les va malmetre considerablement, sobretot allà on el subsòl rocós aflora a més alçada. Si tenim en compte el conjunt del material ceràmic recuperat en tot el castell, cal dir que el 20,06 % és de ceràmica antiga (percentatge que potser seria una mica més elevat, atès que hem descartat les ceràmiques comunes oxidades i grolleres de cuita reductora si no procedien d'estrats ben datats). En el quadre adjunt (fig. 8) veiem aquests materials ceràmics agrupats per tipus.

El material ceràmic ibèric, que inclouria les comunes i les àmfores, incloses les grises de la costa catalana, estaria representat per un 20,83 % del total. El 26,39 % correspondria a la ceràmica de procedència nord-africana: àmfores, TS Africana A i africanes de cuina. El 6,94 % correspondria a les ceràmiques procedents del sud de la Gàl·lia, com són la TS Sudgàl·lica i la Lucente; aquesta darrera potser ens portaria a allargar l'ocupació fins el segle IV dC, però desconeixem la forma dels fragments, per la qual cosa no ho podem concretar. Finalment, entre el material menys representat tindriem la ceràmica de procedència sud-hispànica, amb parets fines de clova d'ou i àmfora bètica Dressel 7/11, i les àmfores itàliques (fig. 9).

Notícies de troballes antigues a la zona de Llers

Des de principi del segle passat, entorn de l'any 1912, es té coneixement de la troballa d'una necròpolis al lloc anomenat Clapers. Aquesta fou descoberta quan unes persones de Llers, traient terra d'una finca erma situada en aquest lloc, varen trobar, quasi a nivell de superfície, diverses tombes, orientades E/W, limitades per lloses en posició vertical, sense cap material que les unís; les despulles eren situades amb els peus a l'est, amb els braços al costat del cos i l'avantbraç plegat sobre el braç. Sembla que no s'hi va trobar cap objecte de ceràmica ni metàl·lic⁴. D'aquesta notícia se'n té coneixement gràcies al treball del llersenc Joaquim Cusí i Fortunet⁵. El mateix parlava d'un camp d'urnes, però no el situa.

També s'han trobat abundants mostres de ceràmica, especialment àmfores, a l'entorn del mas Pi, al veïnat d'Olmells⁶, i a tocar de la mateixa església de Sant Quirze d'Olmells, amb un context, segons la Carta Arqueològica, de -218/476. El mateix document fa referència a troballes a Can Oliveres, en un context entre -200/100. Tots aquests punts, però, queden a poc més de 2 km de distància al SW de la vila i el castell.

6. EGEA, op. cit., p. 269.

4. A. EGEA, "Llers, els homes i els fets", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 14, (1979-1980), p. 269.

5. J. CUSÍ, "Historia de la villa y castillo de Llers", *Revista de Gerona* 34 (1966), p. 29-37.

